

Широколистяні ліси з грабом та рядом реліктових і рідкісних видів рослин у цьому регіоні мають особливу цінність для флоро- і філоценогенетичних досліджень. Тому створення національного парку на цій території якоюсь мірою буде стимулювати охорону цих лісів та їх подальші дослідження. Але, на наш погляд, цього недостатньо для більш належної охорони цих масивів. Тому ми рекомендуємо в межах парку створити ряд лісових заказників або заповідних урочищ з найбільш цінними й наближеними до природних лісових масивів, в яких були виключені лісгосподарські рубки деревостанів з грабом. У цих же насадженнях, як правило, зростають підсніжник, ряст порожнистий, лілія лісова та багато інших рідкісних представників неморальної флори. Охоронний режим бажано установити в лісових урочищах Кам'янка і Фощани у їх південних частинах, Нежерово і Кути у північно-східній частині, Філонівщина і Волик у центральній, або принаймні на їх ділянках, що найкраще збереглися.

Література

Андриенко Т.Л. (1987): Ичнянский национальный парк. - Перспективная сеть заповедных объектов Украины. К.: Наук. думка. 103-107.
Апсеитов А. (1872): Леса и суррогаты лесных материалов в Елецком уезде Орловской губ. - Лесн. журн. 2: 34-59.
Геоботаничне районування Української РСР (1977). К.: Наук. думка. 1-304.
Гринь Ф.О. (1961): Качанівський парк - залишок відносно незайманої лісостепової природи на Лівобережжі УРСР. - Укр. ботан. журн. 18 (1): 82-86.
Двораковский М.С. (1946): О причинах разрыва между современной и бывшей северной и восточной границами граба (*Carpinus betulus* L.). - Бюл. МОИП. Отд. биол. 51 (2): 57-66.
Закревська Г. (1934): Геологічний та геоформологічний нарис Чернігівського Полісся (між рр. Десною та Дніпром). - Тр. Ін-ту геол. 3. К.: Вид-во Укр. АН. 1-187
Іллічевський С. (1928): Гербарій Полтавського державного музею. - 3б. Полтавського держ. музею. 1: 3-86.

Іллічевський С. (1929): Наслідки геоботанічного обслідування Прилуччини. - Бюл. Прилуцького окружного музею. 2: 1-7.
Кириков С.В. (1979): Человек и природа восточноевропейской лесостепи в X - начале XIX вв. М.: Наука. 1-183.
Кожаринов А.В. (1985): Климатическая детерминация северо-восточной границы граба обыкновенного в Белоруссии. - Географические аспекты рационального природопользования. Минск. 116-124.
Краснов А.Н. (1893): Рельеф, растительность и почвы Харьковской губернии. Харьков. 1-176.
Краснов А.Н. (1894): Ботанико-географический очерк Полтавской губернии. - Материалы об оценке земель Полтавской губ. Естеств.-истор. часть. Спб. 1-194.
Лавриненко Д.Д. (1953): Граб на восточной окраине своего ареала. - Природа. 4: 118-119.
Лобань Л.О. (1999): Флористичні знахідки в басейні р. Удай (Чернігівська обл.). - Укр. ботан. журн. 56 (3): 314-317.
Лобань Л.О. (2000): Лісова рослинність верхньої частини басейну р. Удай (Чернігівська обл.). - Укр. ботан. журн. 57 (4): 386-392.
Любченко В.М. (1988а): Ліси з участю *Carpinus betulus* L. у басейні річок Трубіж та Супій (Лівобережна Україна). - Укр. ботан. журн. 45 (3): 33-37.
Любченко В.М. (1988б): Весняні ефемероїди дібров верхньої течії р. Удай. - Укр. ботан. журн. 45 (6): 36-39.
Слободян М.П. (1963): До вивчення природного поширення граба (*Carpinus betulus* L.) у Чернігівській обл. - Укр. ботан. журн. 20 (4): 73-78.
Талиев В. (1913). Введение в ботаническое исследование Харьковской губернии. Харьков. 1-136.
Удра І.Х. (1997): Біогеографічне районування території України. - Укр. геогр. журн. 4: 28-34.
Удра І.Ф. (1988): Расселение растений и вопросы палео- и биогеографии. К.: Наук. думка. 1-200.
Удра І.Х. (2000): Динаміка ареалу граба (*Carpinus betulus* L.) та природа його лісів в Україні. - Наук. вісник Ужгород. ун-ту, сер. біологія. 8: 29-34.
Удра І.Ф. (2003-2004): Новый методический подход к региональному биогеографическому районированию на примере территории Украины. - Вісник Нац. наук.-природ. музею, сер. ботан. 1 (2-3): 128-144.
Федорова Р.В. (1951): О произрастании на Ергенях в прошлом граба и бука и возможности их возобновления. - Проблемы физической географии. 17: 154-158.
<http://wikimania.org>

ФІТОСОЗОЛОГІЧНА ЦІННІСТЬ ЦЕНОЗІВ ЗАПРОЕКТОВАНОГО СЛОБОЖАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

О.В. Філатова, О.В. Клімов

Український науково-дослідний інститут екологічних проблем

Законом України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки" передбачено створення на Харківщині національного природного парку (НПП) "Слобожанський", завданням якого є збереження типової лісостепової біоти. Одними з найменш антропогенно змінених куточків Харківської області є його північно-західні райони, які, за думкою С. Поповича та М. Стеценко (1999), і є найкращими для його створення. Саме тут в мальовничій долині р. Мерло розташований широко відомий не тільки в Україні, а і за її межами Краснокутський дендропарк, що його передбачається взяти за основне організаційне та рекреаційне ядро НПП.

Запропонована територія розташована в Гутянському лісгоспі (Краснокутське та Пархомівське лісництво) та за геоботанічним районуванням належить до

Європейсько-Сибірської лісостепової області Східноєвропейської провінції Середньоросійської лісостепової підпровінції Харківського округу Богодухівського геоботанічного району лучних степів, байрачних дубових перелісків та дубово-соснових лісів і включає всі фітоценотичні долинні комплекси. Їх ботанічне обстеження ми проводили протягом 2002 та 2006 рр. Основну увагу приділяли раритетним видам та угрупованням (Червона книга України, 1996; Зеленая книга Украинской ССР, 1987; Клімов, Вовк, Філатова, 2005). Назви видів наводимо за S.L. Mosyakin, M.M. Fedoronchuk (1999).

До останнього часу флористичний і фітоценотичний склад цього геоботанічного району був досліджений значно менше, ніж інших районів Харківської області. З перших публікацій про рослинність цього регіо-

ну можна вказати на роботи Л. Павловича (1889), М.М. Орлова (1913). Більш повний ботанічний опис Мерлянщини зробив місцевий краєзнавець А.І. Наумов (1902). Сучасні літературні дані носять фрагментарний характер (Горлова, Алехин, 2002; Клімов та ін., 2002).

Загальний характер рослинності долини р. Мерло відповідає геоморфологічним та ландшафтним особливостям. А саме: на високому правому березі поширені широколистяні ліси, які представлені переважно дібровами, та незначні ділянки лучних степів і суходільних луків; на пологішому лівому березі борова тераса простягається вздовж річки порівняно широкою смугою і складається з полого-хвилястих пагорбів і заболочених западин (древніх стариць), і переважно вкрита сосновими лісами; заплава річки меліорована, з великою кількістю осушувальних каналів, вздовж яких зростають типові для заплавної лісової рослинності види рослин. Центральна, вирівняна, її частина зайнята угрупованнями справжніх луків, що використовуються як сіножаті та зрідка під пасовища. Незначні площі займають заплавні дїброви. В притерасних пониженнях та на межі заплавної та надзаплавної терас поширені угруповання природних вільхових лісів та високотравних боліт.

Нагірні дїброви зростають на плакорних ділянках на багатих сірих лісових ґрунтах та на схилах, де ґрунти в різній мірі змиті. Рельєф балковий хвилястий, складається із пологістих підвищених ділянок, а інколи досить крутих схилів та вирівняних улоговин. Дїброви мають переважно порослеве походження. Основні площі під середньовічними деревостанами, в яких можна зустріти окремі вікові насінневого походження особини дуба звичайного з діаметром стовбура близько 1 м. Переважає свіжий сугрудок (D₂), і лише в нижніх частинах схилів та по днищах з близьким заляганням підґрунтових вод сирий сугрудок (D_{3,4}).

В першому ярусі деревостану зростає *Quercus robur* L., інколи до нього домішується *Fraxinus excelsior* L. Другий ярус не завжди виражений, в ньому *Acer platanoides* L., *Tilia cordata* Mill., *Acer campestre* L., рідше *Pyrus communis* L. та *Padus avium* Mill. Підлісок найчастіше добре виражений, з *Acer tataricum* L., *Corylus avellana* L., *Euonymus europaea* L., *E. verrucosa* Scop., *Swida sanguinea* (L.) Opiz. Трав'янистий покрив протягом вегетаційного періоду змінюється. Навесні його утворюють ефемероїди: *Ficaria verna* Hugs., *Scilla sibirica* Haw., *Corydalis solida* (L.) Clairv., *Anemone ranunculoides* L. Влітку домінують *Aegopodium podagraria* L., *Stellaria holostea* L., *Carex pillosa* Scop., *Mercurialis perennis* L., *Asarum europaeum* L. Досить поширені *Lathyrus vernus* (L.) Bernh., *Viola hirta* L., *Pulmonaria obscura* Dumort., *Convallaria majalis* L., *Polygonatum multiflorum* (L.) All., *Glechoma hirsuta* Waldst. & Kit., *Galium odoratum* (L.) Scop., *Festuca gigantea* (L.) Vill., *Scutellaria altissima* L., *Stachysylvatica* L.

Майже всі пристигаючи та старі масиви нагірних дїбров можна віднести до типових і рідкісних угруповань, занесених до Зеленої книги України: *Tilieta (cordatae) – Quercetum (roboris) caricosum (pilosae)*, *Ace-*

reto (platanoidis) – Tilieta (cordatae) – Quercetum (roboris) caricosum (pilosae), *Tilieta (cordatae) – Quercetum (roboris) aegopodiosum*, *Acereto (platanoidis)-Tilieta (cordatae)-Quercetum (roboris) aegopodiosum*, *Querceta (roboris) corylosa*, група *Querceta (roboris) acerosa (tatarici)*. До Зеленого списку Харківської області належать: *Quercetum vincosum (minoris)*, *Quercetum dryopteridosum (filicis maris)*, *Querceta (roboris) galiosum (odorati)*, *Fraxineto-Querceta (roboris) convallariosa*.

В флористичному відношенні найбільшу наукову та природоохоронну цінність мають понижені ділянки, де зростають неморальні види, рідкісні для флори Харківщини: *Vinca minor* L., *Athyrium filix-femina* (L.) Roth, *Actaea spicata* L., *Paris quadrifolia* L., *Campanula persicifolia* L., *C. trachelium* L., *Viburnum opulus* L., *Equisetum hyemale* L., *Dryopteris cristata* (L.) A. Gray, *D. filix-mas* (L.) Schott.

Лучні степи займають території схилів переважно південної та південно-східної експозиції зі змитими чорноземним ґрунтами, які не піддаються розорюванню. Майже вся площа вкрита корінними волосистоквиловими асоціаціями. Рослинний покрив густий, проективне покриття становить до 90%. В ньому, зазвичай, можна виділити три під'яруси. Перший під'ярус утворює *Stipa capillata* L., до якої може домішуватись *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth. та *Bromopsis inermis* (Leyss.) Holub. З різнотрав'я тут переважають *Centaurea scabiosa* L., *Gypsophila paniculata* L., *Scabiosa ochroleuca* L. тощо. В другому під'ярусі, якщо він розвинений, зростають *Festuca rupicola* Neuff., *Koeleria cristata* (L.) Pers., *Medicago romanica* Prodan, *Achillea submillefolium* Klokov & Krytzka, *Plantago urvillei* Opiz, *Trifolium montanum* L., *Anthyllis macrocephala* Wender, *Galium verum* L., *Helichrysum arenarium* (L.) Moench, *Salvia nemorosa* L. aggr. Третій під'ярус часто відсутній. В ньому *Fragaria viridis* Duchesne, *Pilosella officinarum* F. Schult. & Sch. Bip., *Thymus marschallianus* Willd., *Taraxacum serotinum* (Waldst. & Kit.) Poir. тощо.

Поблизу населених пунктів, де підсилюється антропогенне навантаження, в складі фітоценозу збільшується частка *Festuca rupicola* та зменшується *Stipa capillata*. В складі різнотрав'я з'являються бур'яни.

На крутих схилах ґрунти змиті і підстилаюча порода (пісок) виходить на денну поверхню. Тут домінують *Calamagrostis epigeios* та *Poa angustifolia* L., досить часто зростають *Artemisia austriaca* Jacq., *A. scoparia* Waldst. & Kit., *Otites borysthenicus* (Grun.) Klokov, *Helichrysum arenarium*, *Plantago lanceolata* L., *Medicago romanica*, *Salvia nemorosa*, *Bromus sguarrosus* L., *Pilosella officinarum* тощо.

В складі раритетної рослинності степів поширене угруповання, занесене до Зеленої книги України: *Stipeta capillatae*. Рідкісних видів зареєстровано небагато. Це, крім занесеної до Червоної книги України *Stipa capillata*, рідкісні на Харківщині: *Veronica incana* L. та *Anthyllis macrocephala*.

Незначні площі зайняті суходільними луками. Вони сформувались на місці лісових угруповань на сірих лі-

сових в різній мірі змитих ґрунтах і поширені в яружно-балкових системах на схилах переважно західної та частково північної і південної експозиції. Ці угруповання належать до справжніх різнотравно-злакових луків. Травостан тут густий, високий, проективне покриття 90–95%. Його складають типові для узлісь широколистяних лісів та для справжніх луків види рослин. В соціологічному відношенні ці угруповання не мають високої цінності.

Соснові ліси зростають на дерново-підзолистих ґрунтах із слабо вираженим гумусовим горизонтом, що сформувалися на давньоалювіальних пісках. Рельєф хвилястий з положистими сухими горбками, положистими схилами та западинами з високим рівнем підґрунтових вод, що в блюдцеподібних пониженнях можуть виходити на денну поверхню і зумовлюють заболочування. Трофність ґрунту пов'язана з положенням у рельєфі. Бідні сухі ґрунти (сухі бори А₁) приурочені до верхніх частин пагорбів, на положистих схилах потужність гумусового шару збільшується (свіжі субори – В₂), в нижніх частинах на вирівняних ділянках помітних улоговин характерні найбагатші для цих умов ґрунти (свіжий та вологий субір – С_{2,3}).

В НПП переважають середньовічні соснові ліси штучного походження, що зростають в умовах свіжого субору, окремі фрагменти природних лісів із старими деревами сосни звичайної збереглися лише навколо заболочених понижень. Стигли та пристигаючи деревостани займають незначні площі.

Соснові ліси монодомінантні, одноярусні, з *Pinus sylvestris* L., з незначним або відсутнім підліском. Розріджені другий ярус та підлісок з'являються в суборових умовах і найкраще розвинені у сугрудках. В другому ярусі трапляється *Betula pendula* Roth, *B. pubescens* Ehrh., *Sorbus aucuparia* L., *Quercus robur*, *Ulmus glabra* Huds. Підлісок складають *Rubus idaeus* L., *R. caesius* L., *Euonymus verrucosa*, *Corylus avellana*, *Frangula alnus* Mill. Із напівчагарників досить поширені *Chamaecytisus ruthenicus* (Fisch. ex Wol.) Klaskova та *Genista tinctoria* L. Трав'янистий покрив в високоповнотних лісових культурах та в сухих умовах зростання майже не розвинений. Тут зрідка трапляються *Poa compressa* L., *Koeleria sabuletorum* (Domin) Klovov, *Calamagrostis epigeios*, *Helichrysum arenarium*, *Pulsatilla nigricans* Storck, *Sempervivum ruthenicum* Schnittsp. & C. D. Lehm. тощо. Значні площі вкриті ксерофітними лишайниками і мохами. У вологіших та більш родючих умовах трав'янистий покрив багатший. Його складають *Poa nemoralis* L., *Geranium robertianum* L., *Chelidonium majus* L., *Clinopodium vulgare* L., *Polygonatum multiflorum*, *Fragaria vesca* L., *Solidago virgaurea* L., *Rubus saxatilis* L., *Pyrola chlorantha* Sw., *Dryopteris cristata*, *D. carthusiana* (Vill.) H. P. Fuchs тощо.

В наземному покриві соснових лісів окреме положення займають види лишайників і мохів. В сухих умовах це види родів *Cladonia* та *Cetraria*, які місцями утворюють суцільний килим. В свіжих умовах поширений покрив із *Pleurozium schreberi* (Brid.) Mitt, де його проективне покриття може сягати 80–90%. Саме такі

соснові ліси зеленомохові, а також різнотравно-злакові займають найбільші площі.

Рідкісна компонента флори представлена незначною кількістю видів. Це занесений до Червоної книги України *Pulsatilla nigricans* та рідкісні на Харківщині *Anthericum ramosum* L., *Pyrola chlorantha*, *Sempervivum ruthenicum*, *Dryopteris cristata*, *D. carthusiana*.

Найбільше ценотичне та флористичне різноманіття зосереджено в блюдцеподібних пониженнях ділянок рельєфу на лівому березі надзаплавної тераси. Вони оточені сосновими насадженнями і завдяки надмірному зволоженню майже не зазнали безпосереднього антропогенного впливу. У характері рослинності цих понижень проявляється чітка закономірність зміни деревних порід. Тут в складі соснового насадження поступово з'являються, а потім і повністю замінюють сосну *Ulmus laevis* Pall., *Populus tremula* L., *Betula pubescens*, *Alnus glutinosa* (L.) P. Gaertn. Підлісок стає густішим, в його складі домінують *Frangula alnus*, *Rubus caesius*, *Rubus nessensis* W. Hall тощо. Трав'янистий покрив гарно розвинений і відзначається комплексом бореальних видів, серед яких значна участь рідкісних. Найбільше раритетне фіторізноманіття властиве південним окраїнам понижень, що мають північну експозицію схилів. В трав'янистому покриві тут зростають *Lycopodium clavatum* L., *L. annotinum* L., *Dryopteris carthusiana*, *D. cristata*, *D. filix-mas*, *Athyrium filix-femina*, *Thelypteris palustris* Schott, *Filipendula denudata* (J. Presl & C. Presl) Fritsch, *Pyrola chlorantha*, *P. rotundifolia* L. тощо. Центральна заболочена частина пониззя оточена смугою чагарникових видів *Salix* L. до яких домішується *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Scirpus sylvaticus* L., види *Carex* L. та *Juncus* L. Часто все пониження заростає сфагновими або зеленими мохами, над якими формується ярус трав із названих видів папоротей, *Lysimachia vulgaris* L., *Potentilla palustris* (L.) Scop., *Carex* sp. тощо.

Рідкісна рослинність таких понижень представлена угрупованнями, занесеними до Зеленого списку Харківщини: *Pinetum rubosum (saxatilis)*, *Cariceta omskiana*, *Cariceto-Sphagnosa*. Серед рідкісних – реліктовий вид, занесений до Червоної книги України – *Lycopodium annotinum* та значна кількість рідкісних на Харківщині бореальних видів рослин: *Athyrium filix-femina*, *Menyanthes trifoliata* L., *Potentilla palustris*, *P. erecta* (L.) Raeusch., *Pyrola chlorantha*, *P. rotundifolia*, *Rubus saxatilis*, *Carex pseudocyperus* L., *Lycopodium clavatum*, *Sanguisorba officinalis* L., *Thelypteris palustris*, *Veratrum lobelianum* Beinh., *Dryopteris cristata*, *D. filix-mas*, *D. carthusiana*.

Уросто р. Мерло спрямлене завдяки меліорації, луки вирівняні, по всій заплаві прориті дренажні канали. Ці заходи дали можливість використовувати заплаву як цінні сінокісні угіддя, а також в значній мірі змінили природну рослинність, збіднили ценотичний та флористичний склад. Майже вся заплава має мозаїчний характер і вкрита угрупованнями **справжніх луків**, де домінують *Poa pratensis* L., *Festuca pratensis* Huds., *Phleum pratense* L., *Deschampsia caespitosa* (L.) P.Beauv., *Elytrigia repens* (L.) Nevski, види осок та ситників. Значна

участь в складі травостану належить різнотрав'ю та бобовим рослинам: *Sanguisorba officinalis*, *Rumex confertus* Willd., *Rumex crispus* L., *Centaurea jacea* L., *Leucanthemum vulgare* Lam., *Achillea submillefolium*, *Geranium pratense* L., *Ranunculus repens* L., *Filipendula vulgaris* Moench, *Lathyrus pratensis* L., *Vicia cracca* L., *Lotus ucrainicus* Klokov, *Trifolium pratense* L., *T. repens* L. тощо. На зволожених ділянках поблизу каналів та русла річки домінують *Phalaroides arundinacea* (L.) Rausch., *Typha latifolia* L., *T. angustifolia* L., *Alopecurus arundinaceus* Pior., *Glyceria fluitans* (L.) R.Br., *G. maxima* (C. Hartm.) Holmberg, *Carex acuta* L., *C. riparia* Curtis тощо. В складі різнотрав'я поширені *Althaea officinalis* L., *Thalictrum lucidum* L., *Filipendula denudata*, *Lysimachia vulgaris*, *Bistorta officinalis* Delabre, *Geum rivale* L., *Sonchus palustris* L., *Caltha palustris* L., *Potentilla anserina* L., *Potentilla reptans* L. Береги дренажних каналів заросли *Alnus glutinosa* та чагарниковими видами *Salix*. У річці та по каналах поширені рідкісні угруповання справжніх водних рослин, серед яких значна участь аерогіматофітів. Це занесені до Зеленої книги України *Nymphaeeta albae*, *Nupharetta luteae*, а також угруповання *Hydrocharis morsus-ranae* L., *Lemna minor* L., *L. gibba* L., *L. trisulca* L., *Utricularia vulgaris* L. В складі різнотрав'я заплавлених луків багато декоративних та цілющих видів рослин.

Незначні за площею ділянки, що найменше постраждали від меліорації, залишилися поблизу надзаплавної тераси. Саме тут в складі ценозів представлена найбагатша раритетна фітобіота. Це рідкісні на Харківщині угруповання: *Sanguisorbetum (officinalis) graminosum*, *Inuleta helenii*, *Leucanthemetum (vulgaris) graminosum*. В складі рідкісної компоненти флори з'являються занесені до Червоної книги України *Fritillaria meleagroides* Patr. ex Schult. et Schult. fil. та *Tulipa quercetorum* Klok. et Zoz і рідкісні на Харківщині *Valeriana officinalis* L., *Bistorta officinalis*, *Geum rivale*, *Utricularia vulgaris*, *Thalictrum lucidum*, *Centaureum pulchellum* (Sw.) Druce, *Carex pseudocyperus*, *Potentilla erecta*, *Briza media* L.

Заплавні діброви на території НПП мають порослеве походження. Інколи в їх деревостанах трапляються і насінневі дерева дуба. Ці ліси мало поширені і зростають невеличкими масивами. В першому ярусі *Quercus robur*, в другому *Ulmus laevis*, *Tilia cordata*, *Acer campestre*, *Acer tataricum*, *Pyrus communis*. Підлісок добре розвинений, в ньому *Euonymus europaea*, *E. verrucosa*, *Sambucus nigra* L., *Rubus caesius*, *Swida sanguinea*, *Frangula alnus*. Трав'янистий покрив нерівномірний, місцями проективно покриття його досягає 40–50%. Тут поширені *Aegopodium podagraria*, *Stellaria holostea*, *Convallaria majalis*, *Urtica dioica* L., *Glechoma hirsuta*, *Galium aparine* L., *Viola hirta*, *Humulus lupulus* L. В соціологічному відношенні заплавні діброви мало цінні. Лише на узліссях їх зростають поширені на луках регіонально рідкісні *Valeriana officinalis*, *Sanguisorba officinalis*, *Thalictrum lucidum*.

На території запроєктованого НПП **вільшаники** трапляються на пониженнях, окраїнах боліт, де поширені дерново-підзолисті оглеєні та торф'янисті ґрунти.

Найчастіше вони обводнені лише в ранньовесняний період, а влітку рівень води опускається до 1,0 м завглибшки, а відкрита вода, зазвичай, залишається лише в незначних пониженнях (сирий груд D₄). На надмірно обводнених ділянках (мокрий груд D₃) “кореневі лапи” вільхи ростуть над поверхнею болота і утворюють пристовбурові підвищення, своєрідні п'єдестали. В вільшаниках з високим рівнем підгрунтових вод на цих підвищеннях зосереджені трав'янисті види рослин і навіть чагарники.

Деревостани вільхових лісів, як правило одноярусні, монодомінантні із *Alnus glutinosa*. Інколи до неї в незначній кількості домішується *Betula pubescens*, *Pinus sylvestris*, рідше *Populus tremula* та *Quercus robur*. Підлісок розвинений або майже повністю відсутній. Його складають *Padus avium*, *Frangula alnus*, *Ribes nigrum* L., *Sambucus nigra*, *Rubus idaeus*, *Viburnum opulus*. В пониженнях і більш освітлених ділянках з'являються чагарникові види *Salix*.

Серед обстежених вільшаників трапляються ділянки насінневого походження. Тут зареєстровані їх угруповання, які на Харківщині займають незначні площі і є більш типовими для Полісся. При переході до надзаплавної тераси ці угруповання замінюються на сосново-вільхові та березово-вільхові ценози.

Вільхово-кропиво-ліси займають найбільші площі. Підлісок в них слабо виражений, зрідка трапляються кущі *Frangula alnus* та зарості *Rubus idaeus*. Пристовбурні підвищення майже не виражені. В подібних едафо-гідрологічних умовах зростають вільхові ліси яглицево-розхідникові та розривтравові. В більш зволожених умовах зростають вільхові ліси гадючникові, гравілатові, чорносмородинові. В них помітна диференціація на пристовбурові підвищення і пониження між ними, де вода стоїть лише в весняний період. В максимально обводнених ділянках поширені папоротеві, осокові, комишеві вільшаники.

В трав'янистому покриві вільхових лісів домінують *Urtica galeopsifolia* Wierzb. Ex Opiz, *Aegopodium podagraria*, *Glechoma hederacea* L., *Impatiens parviflora* DC., *Geum rivale*, *Filipendula denudata*, *Scirpus sylvaticus*, *Dryopteris carthusiana*, *Thelypteris palustris*, види *Carex*. Досить поширені *Deschampsia caespitosa*, *Glyceria maxima*, *Inula helenium*, *Humulus lupulus*, *Lysimachia vulgaris*, *Iris pseudacorus* L., *Eupatorium cannabinum* L., *Lycopus exaltatus* L.f., *Archangelica officinalis* Hoffm., *Ranunculus repens*, *Symphytum officinale* L., *Solanum dulcamara* L. тощо.

Рідкісна рослинність представлена угрупованнями, занесеними до Зеленого списку Харківщини: *Alneta (glutinosa) athyriosa (filicis feminae)*, *Cariceta omskiana*, *Alnetum (glutinosa) thelypteridosum (palustris)*, *Alnetum (glutinosa) dryopteridosum (cartusiana)*. Рідкісна компонента флори досить різноманітна. В її складі бореальні види рідкісних на Харківщині рослин: *Athyrium filix-femina*, *Potentilla palustris*, *Bistorta officinalis*, *Geum rivale*, *Viburnum opulus*, *Glyceria arundinacea* Kunth, *Inula helenium*, *Hottonia palustris* L., *Thelypteris palustris*, *Dryopteris carthusiana*.

Найціннішим штучно створеним об'єктом Слобожанського НПП є **Краснокутський дендропарк**.

Він – пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення і є зразком ландшафтного мистецтва України XVIII століття. Це один із найстаріших в Україні парків, який був заснований видатним ботаником-аматором Іваном Назаровичем Каразіним – братом фундатора Харківського університету Василя Назаровича Каразіна.

Старі насадження на території парку, які збереглися дотепер, свідчать, що його основу склали аборигенні види: *Quercus robur*, *Fraxinus excelsior*, *Tilia cordata*, *Acer platanoides*, *A. campestre*, *Ulmus glabra*. На вільних ділянках до них невеликими групами або поодинокими деревами були підсажені інтродуценти, частина з яких існує і понині. Найбільшого різноманіття дендрофлора парку набула наприкінці XIX ст., коли число видів і форм сягало 540 таксонів. Після Великої Вітчизняної війни колекційний фонд нараховував лише 180 таксонів (Курдюм, 1966).

Теперішня територіальна структура парку в основному зберігає його первинне планування. Останніми роками розпочаті роботи по реконструкції дендропарку, відновленню його природних та історичних пам'яток, розширенню видового складу. Сучасна дендрофлора нараховує понад 260 видів і форм, серед яких багато екзотів.

В Краснокутському парку вирощуються рідкісні декоративні види, переважна більшість яких широко розповсюджені в озелененні. Це занесений до Червоної книги Світу *Ginkgo biloba* L., до Червоної книги України: *Syringa josikae* Jacq. та *Pinus cembra* L., до Червоного списку Харківщини: *Viburnum opulus*, *Juniperus communis* L., *Cerasus avium* (L.) Moench., *Carpinus betulus* L.

Висновки

1. Запроектований національний парк має значну строкатість рослинного покриву, в якому представлені

всі типові для лісостепової зони ценотичні комплекси і притаманне їм флористичне різноманіття.

2. Созологічна цінність дослідженої території зумовлена місцезростанням 19 рідкісних рослинних угруповань і 48 видів рослин, що потребують особливої охорони.

3. В запроектованому НПП виявлені найчисленніші на Харківщині популяції рідкісних бореальних видів рослин, які приурочені до гігрофітних умов зростання.

4. Природне фіторізноманіття лісових фітоценозів в запроектованому НПП буде зберігатися на площі понад 7,3 тис. га, лучних та водноболотних – майже 2,5 тис. га; декоративні, екзотичні та рідкісні рослини культивуватимуться на понад 300 га агроландшафтів.

Література

- Геоботаничне районування Української РСР. Київ: Наук. думка, 1974. 1-301.
- Горлова Л.Н., Алехин А.А. (2002): Растительный покров Харьковщины. - Харьков: ХНУ им. В.Н. Каразіна. 1-231.
- Зелена книга Української ССР. К.: Наук. думка, 1987. 1-216.
- Клімов О.В., Вовк О.Г., Філатова О.В. (2005): Природно-заповідний фонд Харківської області. Довідник. Харків. 1-304.
- Клімов О.В., Філатова О.В., Вовк О.Г. (2002): Мережа регіональних ландшафтних парків Харківщини. - Матер. наук.-практ. семінару: Роль регіональних ландшафтних парків, як навчально-виховних центрів. Полтава: Верстка. 14-17.
- Курдюм М.Г. (1966): Краснокутський дендропарк. Харьков: Прапор. 1-108.
- Наумов А.И. (1902): Флора окрестностей села Рублевки Богодуховского уезда. - Труды Харьковского об-ва испытателей природы при Харьк. ун-те. 37: 51-150.
- Орлов М.М. (1913): Лесное хозяйство в Харьковских имениях. Л.Е. Кениг-наследники. СПб. 1-185.
- Павлович Л. (1889): Очерки растительности Харьковской губернии и соседних с нею мест. Харьковский сборник. 4: 26-53.
- Попович С.Ю., Стеценко М.П. (1999): Перспективи оптимізації природно-заповідного фонду України. - Розбудова екомережі України. Київ. 53-56.
- Червона книга України. Рослинний світ. К.: УРЕ. 1996. 1-602.
- Mosyakin S.L., Fedoronchuk M.M. (1999): Vascular plants of Ukraine: A nomenclatural checklist. Kiev. 1-345.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ПОПУЛЯЦІЙ СОСЮРЕЇ ПОРЦА В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

О.В. Баглей

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

Розробка науково обґрунтованих рекомендацій і методів щодо охорони рідкісних та зникаючих видів неможлива без комплексних досліджень функціонування популяцій. Узагальнюючою характеристикою стану популяції є її життєздатність – інтегральний ефект основних популяційних функцій: оновлення (циклічності), утримання й експансії території (розселення) та збереження еволюційних перспектив (Жиляєв, 2005). Питанню оцінки життєздатності популяцій рослин присвячено чимало робіт (Злобин, 1981, 1989; Жиляєв, 1987; Жизнеспособность..., 1989; та ін.), в яких розглядаються різні методи та підходи.

Метою нашої роботи було дослідження віталітетної структури й оцінка життєздатності популяцій в Українських Карпатах рідкісного виду – сосюреї Порца (*Saussurea porcii* Degen), який занесений до Червоної книги України (1996) та Європейського Червоного списку.

Матеріали та методи

Дослідженнями було охоплено 5 популяцій *S. porcii*.

1. Івано-Франківська область, Верховинський р-н, Чивчинські гори, пол. Глистувата, h=1475 м н. р. м.,